

KAZVİNÎ, Alâüddeve

yazılış sebebiyle eski şiiri yeni şire tercih edisinin sebepleri üzerinde durmuş, ikinci bölümde şairlerin hal tercümeleriyle çağdaşlarının şirlerinden örnekler, üçüncü bölümde Bâbür'ün hayatına ve sanat severliğine yer vermiş, ardından Hümâyûn dönemi ve Ekber Şâh'ın hayatı, fetihleri ve icraatını anlatmıştır. Ayrıca diğer tezkirelerden farklı olarak sözünü ettiği şairin bulunduğu şehrin coğrafi durumu ve tarihi hakkında bilgi vermiştir.

Tezkirenin yazımı sırasında başta Zekerîyyâ el-Kazvînî'nin Âşârû'l-bilâd'ı olmak üzere Bâbûrnâme, Mirza Haydar'ın Târih-i Reşîdi'si, Ziyâeddin Bârânî'nin Târih-i Fîrûzşâhî'si, Devletşâh'ın Tezkiretü's-su'arâ'i, Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-nefâ'is'i ve Hamdüllâh el-Müstevfî'nin Târih-i Güzide'si gibi eserlerden faydalânilmisti. Nefâ'isü'l-me'âşir'de yer alan sadece Ekber Şâh dönemine ait 166 şairin hal tercumesini Abdülkâdir el-Bedâûnî Münteħâbû't-tevârih adlı eserinde iktibas etmiştir (Leknev 1863; Kalkuta 1864-1869). Nefâ'isü'l-me'âşir, Bedâûnî'nin eserinin İngilizce çevirisinin III. cildini oluşturmaktadır (Kalkuta 1925; Delhi 1986). Ayrıca Âyîn-i Ekberî, Me'âşirü'l-ümerâ' ve Mir'ât-ı Cihânnümâ adlı eserlerde de tezkireden nakiller yapılmıştır. Eserin bir nüshası Aligarh Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 625). Kaynaklarda Kâmî mahlasını kullandığı belirtilen Kazvînî, tezkiresinde hattatlığa dair Şâhîfetü'l-erhâm adlı bir eseriyle şiir sanatlarına dair bir risâlesi olduğunu kaydetmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Muntakhabu-t-tauârikh* (trc. W. Haig), Delhi 1986, III, 437; Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts, III, 1022; İzâhu'l-meknûn, II, 663; Storey, Persian Literature, I/2, s. 801-802; A. A. Rizvi - M. Ahmad, Catalogue of the Persian Manuscripts in the Maulana Azad Library, Aligarh Muslim University, Aligarh 1969, s. 167-168; Ahmed Gülcin-i Meâni, Târih-i Tezkirehâ-yi Fârsî, Tehran 1350 hş., II, 364-391; Nefîsi, Târih-i Nażm u Neşr, I, 383, 433; H. M. Elliot - J. Davson, The History of India, Lahor 1976, IV, 294-295; Saâfî, Edebiyyât, V/3, s. 1637.

 RIZA KURTULUS

KAZVİNÎ, Ali b. Ömer

(bk. KÂTİBÎ, Ali b. Ömer).

KAZVİNÎ, Hamdüllâh

(bk. HAMDULLAH el-MÜSTEVFÎ).

KAZVİNÎ, Hatîb
(الخطيب التزوني)

Ebü'l-Meâli Celâlüddîn el-Hatîb
Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer
b. Ahmed el-Kazvînî es-Şâfiî
(ö. 739/1338)

Arap belâgatı teorisyonu.

22 Şâban 666'da (7 Mayıs 1268) Musul'da doğdu. Uzun yıllar Şam Emâviyye Camii'nde hatiplik yaptığı için "Hatîb" ve "Hatîbû Dîmaşk" unvanıyla tanınır; soyu Abbâsî vali ve kumandanlarından, şair ve edip Ebû Dûlef el-İçlî'ye dayanır. Güney Irak'ta Hîre civarında yerleşmiş Benî İcl kabileşine mensuptur. Ailesi muhtemelen, Moğollar'ın 656 (1258) yılında Bağdat'ı işgal edip Abbâsî hilâfetine son vermelerinden sonra Musul'a göç etti. Kazvînî burada kültürlü bir ortamda yetişti. Başkادı olan babasından temel dinî bilgileri öğrendi, fikh ve özellikle Şâfiî fikhı okudu. Moğollar'ın Suriye ve Musul'u da işgal etmesi üzerine babası Anadolu'ya göç ederek Tokat yöresine yerleşince öğrenimine burada devam etti. Henüz yirmi yaşında iken Tokat'ın Niksar kazasına kadi olarak tayin edildi.

Babasının vefati üzerine ağabeyi İmâdüddin ile birlikte 689'da (1290) Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref'in hâkimiyeti altında bulunan Şam'a göç etti. İmâdüddin, aynı yıl Şam'daki Ümmü's-Sâlih Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Kazvînî burada İzzeddin el-Fâruî'sinden hadis, Başkadi Şehâbeddin el-Erbîlî'den fikh, hadis, Arap dili ve belâgatı, Başkadi Süleyman b. Hamza el-Makdisî'den fikh ve hadis, Alemüddin el-Birzâlî'den hadis, Şemseddin el-Eyki'den aklî ilimleri tâhsil etti.

690'dan (1291) 706 (1307) yılına kadar çeşitli medreselerde müderrisliğin yanında kadi nâibliği de yapan Kazvînî 706'da Şam Emâviyye Camii hatipligine tayin edildi. 724 (1324) yılında Memlük Sultanı el-Melikü'n-Nâsîr Muhammed b. Kalavun, onu Mısır'a davet ederek Şam başkadılığı görevine dair tayin yazısını bizzat kendisine teslim etti. Daha sonraki yıllarda Sultan Muhammed b. Kalavun'un yakın dostları arasında girdi. Sultanın, Kazvînî'nin oğlu Cemâleddin Abdüllâh'ın yoluzluk ve suçlarını babasının hatırları için bağışladı kaydedilmektedir. Başkadılığın yanında hatiplik, kazaskerlik, Âdiliyye ve Gazzâliyye medreselerinde müder-

rislik görevlerini de sürdürden Kazvînî'ye 727'de (1327) Mısır başkadılığı verildi. Mısır'da Nâsîriyye, Sâlihiyye ve Kâmiliyye medreselerinde müderris olarak görev yaptı. Çocuklarının davranışları yüzünden Muhammed b. Kalavun'a defalarca şikâyet edilen Kazvînî, 738 (1337-38) yılında Mısır başkadılığından alınıp Şam'a kadi olarak gönderildi. 230.000 dirhem tutarındaki borcunu ödemek için bütün mal varlığını satarak Şam'a döndü. Kısa bir süre sonra da felç oldu. 15 Cemâziyevvel 739'da (29 Kasım 1338) vefat etti ve Emâviyye Camii'nin önündeki Mekâbi'rûs-süfiyye'ye defnedildi.

Kazvînî, Şam'da geçirdiği uzun yıllar ve Mısır'da kaldığı on bir yıl süresince fikh, usûl-i fikh, usûlû'd-dîn, hadis, tefsir, Arap dili ve belâgatı gibi alanlarda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Selâhaddin es-Safedî, Bahâeddin İbn Akil, İbn Râfi', Bahâeddin es-Sübki, Nâzîrülceyş Muhibbüddin el-Halebî ile Sirâcüddin (Ömer b. Raslân) el-Bulkînî bunlar arasında zikredilebilir. Cemâleddin Abdüllâh, Tâceddin Abdürrahim, Bedreddin ve Sadreddin adındaki oğulları da müderris, kadi, kadi nâibliği, kazaskerlik gibi görevlerde bulunmuşlardır.

Arapça'nın yanında Türkçe ve Farsça da bilen Kazvînî başta Arap belâgatı olmak üzere Arap dili, fikh, fikh usûlî ve kelâm sahalarında zamanında otorite kabul edilmiştir. Fahreddin er-Râzî'nin Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-icâz ve Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'u ile Arap belâgatında zevkiselimi esas alan geleneği edebî mektebe karşı kuralı esas alan kelâm ve felsefe mektebi ortaya çıkmış, bu iki ekolün yarışı dengeli bir biçimde sùrenken Kazvînî ile birlikte durum kelâm mektebi lehine dönmüştür. Kazvînî kelâm ekolüne son şeklini vermiş, neticede belâgat edebî zevk ve ruhtan uzak, kuru, donuk felsefi ve mantıkî terim ve kuralar manzumesine dönüştürülmüştür. Bu şekilde belâgat, bir taraftan akıl ve mantığa dayalı tanım ve kurallarla ilmî bir formasyon kazanırken diğer taraftan duyguya ve duyarlığa dayalı edebî ruhtan uzaklaşmıştır. Belâgatı sadece yaşayan, tâdîlan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle ana dili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştüren Kazvînî, Telhîşü'l-Miftâh'ına ilk şerhi el-İzâh adıyla bizzat kendisi

KAZVİNÎ, Hüseyin b. İbrâhim

yazarak şârihlere öncülük etmiştir. Belâgat çalışmaları şerh, hâsiye, ta'lik, ihtisar ve nazma çekme şeklinde yedi asırdır onun bu iki eseri üzerinde odaklanmıştır. Kazvînî'nin bu eserleri, özellikle Osmanlı medreselerinde yüzüyillarca ders kitabı olarak okutulduğu gibi günümüzde de akademik düzeyde okutulmakta veülerinde şerh, ta'lik, inceleme türü çalışmalar yapılmaktadır.

Kazvînî belâgata dair çalışmalarını, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ülûm*'unun belâgatla ilgili üçüncü bölümünün ihtisarı olan *Telhîsü'l-Miftâh*'ında toplamıştır. Ancak müellif, bir başkasının eserini özetleyen veya açıklayan bir âlim olmakla kalmayıp kendine has belâgat anlayışı geliştirmiştir. Belâgatın birçok konusunda Sekkâkî'nin görüşlerini reddedip orijinal görüşler ortaya koyan Kazvînî, Sekkâkî'nin beyan ilminin sonunda yer verdiği fesahat ve belâgat konularını Bedreddin ibn Mâlik'e uyarak girişte ele almış, belâgat ve fesahati kesin çizgilerle birbirinden ayırmıştır. Onun bu konuda ibn Sînân el-Hafâcî'nin *Sîrrü'l-feşâha*'sından etkilendiği söylenir. Kazvînî, meâni ilmini mantık bir yaklaşımla sekiz temel konuya ayırmış, bu tasrif daha sonraki belâgatçılar tarafından aynen benimsenmiştir. Sekkâkî'nin beyan ilmi tanımını yetersiz görüp onun andığı unsurları kullanarak bu ilmi yeniden tarif etmiştir.

Bedî' ilminin belâgattan bağımsız bir ilim olarak ele alınışı Kazvînî ile başlamış, bu ilmin daha sonra da kabul edilen tanımı onun tarafından yapılmıştır. Sekkâkî'nin bedî' ilmine yer verdiği îcâz, itnâb, îtirâz ve iltifâti Kazvînî, meâni ilmi konularına dahil etmiş. Sekkâkî'nin yer verdiği on altı mâna ve dört lafîz sanatına on beş mâna ve üç lafîz sanatı daha ekleyerek bedî' nevilerini otuz sekize çıkarmıştır. Çok sayıda bedî' türe yer vermekle tanınan bedîyyât sahiplerinden bazıları, onun belirlediği bu otuz sekiz nevi ile yetinmiştir. Bazı çağdaş yazarlarca belâgati edebî zevkten uzak, ruhsuz kurallarlığını haline getirmiş olmakla eleştirilmesine rağmen Kazvînî bedî' sanatlarda lafîz-anlam bütünlüğünü ve lafîzin anlamatâbi olmasını savunmuş, sanatı lafîz söz oyunu sanan, mânayı gölgeleyecek derecede lafîz sanatlarda aşırı giden şairleri tenkit etmiştir (*el-İzâh*, s. 554-555).

Eserleri. 1. *Telhîsü'l-Miftâh*. Sadece *et-Telhîs* adıyla da tanınan eser, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ülûm*'u-

nun belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisarıdır. Şerhi mahiyetindeki *el-İzâh*'ın 724 (1324) tarihli bir nûşası bilindiğine göre eser en az bu tarihten birkaç yıl önce kaleme alınmış olmalıdır. *Telhîs* bir mu-kaddime ile üç bölüm ve bir hâtimeden meydana gelir. Kazvînî eserin mukaddimesinde fesahat ve belâgat kavramlarının tanımını, kısım ve şartlarını incelemiştir, birinci bölümde meâni, ikinci bölümde beyan ve üçüncü bölümde bedî' ilmini ele almış, hâtime kısmında ise şiir całıntıları (serikât) meselesiyle edebî bir parçanın giriş-gelişme-sonuç bölümlerini kapsayan kompozisyon tekniğine dair bazı temel bilgilere yer vermiştir. İlk defa Kalkutta'da 1813'te basılan *Telhîsü'l-Miftâh*'ın daha sonra da çeşitli neşirleri yapılmış (İstanbul 1260, 1275, 1280; Kahire 1297, 1303, 1304, 1306, 1310, 1323, 1324; nşr. Abdurrahman el-Berkûkî, Kahire 1322, 1332; Beyrut 1302; Delhi 1305/1885; Kum 1363); üzerinde şerh, hâsiye, ta'lik, ihtisar, nazma çekme, tercüme şeklinde çok sayıda çalışma gerçekleştirılmıştır (bk. MİFTÂHU'L-ULÛM). 2. *el-İzâh* (*li-muhtaşarı Telhîsü'l-Miftâh*). *Telhîsü'l-Miftâh*'ın şerhi mahiyetinde olmakla birlikte klasik şerh anlayışından farklı bir yöntemle kaleme alınmıştır. Eserde *Telhîs*'teki kapalı kısımlar örneklerle açıklanmış, eksik görülen yerler bazı eserlerden nakiller ve yazarın görüşleriyle tamamlanmıştır. Şevki Dayf, Kazvînî'nin, Abdülkâhir el-Cûrcânî ve Zemahşerî'nin görüşlerine itiraz etmekle birlikte, onların erişiği inceliği ve estetiği yakalayamadığını belirtmektedir (*el-Belâgâ*, s. 351). *el-İzâh* üzerine yazılan başlıca şerhler şunlardır: Cemâleddin Aksarâyî, *İzâhu'l-İzâh*; Alâeddin Ali Esved, *Şerhu'l-İzâh*; Haydar (b. Muhammed) el-Herevî, *Şerhu'l-İzâh*; İbnü'l-Cezârî, *Şerhu'l-İzâh*; Haydar (b. Ahmed) eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-İzâh*; Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim en-Niksârî, *el-İfşâh 'ale'l-İzâh*; Abdülmüteâl es-Sâdî, *Bugyetü'l-İzâh*; İzzeddin et-Tenûhî, *Tehzîbü'l-İzâh*; Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî (I-VI, Kahire 1367/1948; kısa şerh I-II, Kahire 1368/1949, 1372/1953, 1391/1971, 1395/1975, 1400/1980; eserlerin yazma nûşaları için bk. Ahlwardt, VI, 368).

Kazvînî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: eş-Şeरzü'l-mercâنî min si'ri'l-Errecâنî (çok begendiği kadı ve şair Nâsihuddin Ebû Bekir Ahmed el-Errecânî'nin şiirlerinden seçmeler), *Şerhu Lâmiyyeti's-Sâvî fi'l-ârûz*, *Şerhu't-Tâ'iyye li'bni'l-Fâriż*, *Kitâb fi'l-uşâl*.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâgâ* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 70 vd.; ayrıca bk. neşredenin giriş, s. 5-69; Safedî, *A'yânü'l-aşr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dâr.), Beyrut-Dimashq 1418/1998, IV, 492-499; Kalkasendî, *Subhu'l-afâsa* (Şemseddin), XI, 258-259; ibn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. M. Seyyid Câdelhak), Kahire 1385/1966, IV, 3-6, 121-123; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, II, 115; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VI, 368; Brockelmann, *GAL*, I, 354-356; II, 26-27; *Suppl.*, I, 517-519; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Târihu 'ulûmi'l-be-lâgâ*, Kahire 1369/1950, s. 135; Emin el-Havîl, *Menâhic tecdid*, Kahire 1961, s. 241; Ahmed Matlûb, *el-Kazvînî ve Şûrûhu't-Telhîs*, Bağdad 1967, tür.yer.; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-'Arabi*, Kahire 1396/1976, s. 364-367; Abdülfettâh Lâşîn, *el-Behâ es-Sübki ve ârâ'ühü'l-belâgâye ue'n-nakdiyye*, Kahire 1389/1978, s. 15-19; ayrıca bk. tür.yer.; Ömer Ferruh, *Târihu'l-ebed*, III, 751; Abdülazîz Atik, *'ilmü'l-bevân*, Beirut 1405/1985, s. 48-59; a.mlf., *Fî Târihi'l-belâgâti'l-'Arabiyye*, Beyrut, ts. (Dârûni-nehdati'l-Arabîyye), s. 302-316; Şevki Dayf, *el-Belâgâ tetâvüvür ve târih*, Kahire 1987, s. 335, 351; Mehmet Yalar, *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri*, Bursa 1998, tür.yer.; S. A. Bonebakker, "al-Kazwîni", *EI²* (ing.), IV, 863-864.

 İSMAIL DURMUŞ

KAZVİNÎ, Hüseyin b. İbrâhim

(حسين بن إبراهيم القزويني)

Hüseyin b. Emîr İbrâhim b. Muhammed Ma'sûm et-Tebrîzi el-Kazvînî
(ö. 1208/1793)

Şîfî fakîhi.

1126 (1714) yılı civarında Kazvin'de doğdu ve daha sonra Kerbelâ'ya yerleşti. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Tebrîz asılı bir ulermâ ailesine mensuptur. Arap dili ve edebiyatı, fîķîh, usul, aklî ilimler, hadis ve ricâl konularında ilk tâhsilini babasından ve ağabeyi Muhammed Mehdî'den yaptı. İmâmîyye'nin meşhur muhaddisi Muhammed Bâkr el-Meclîsî'den hadis okuyan babasından bu ilmin icâzétini almak suretiyle Şîa ilim geleneğinin önemli bir kolunu tevarüs etti. Ayrıca Seyyid Nasrullah el-Hâîrî, Şeyh Hüseyin b. Muhammed el-Mâhûzî ve Molla Muhammed Ali el-Cizzînî gibi âlimlerden ders aldı. Aklî ve nakî ilimleri şâhsında toplamayı başaran Kazvînî, Ca'ferî fîkhînda Usûlî mektebin Ahbârî rakipleri karşısında üstünlük kurmaya başladığı bir dönemde yaşadı; hem yetişirdiği talebeler hem yazdığı kitaplarla devrinin muteber müctehid âlimleri arasına girdi. Ondan faydalanan önemli şâhşiyetlerin başında hadis rivayeti için icâzét verdiği Bahrûlûm-i